

Duro ORLIĆ

IZ ŽIVOTA DUBROVAČKIH JEVREJA U XIX VIJEKU

PADOM Republike nastale su bitne promjene u životu dubrovačkih Jevreja. Oni su se, među posljednjim u Evropi, za uvijek oslobodili internacije u getu, žutih vrpca, raznih propisa i izuzetnih zakona kojima su bili žigosani kao prezreni narod. Od tog vremena, oni više ne predstavljaju *strano tijelo (corpus estraneum)* nego postaju sastavni dio društva u kome žive.

Prava koja su stekli pod francuskom upravom respektovala je i austrijska vlast, iako ih je neko vrijeme, pod uticajem rimokatoličke crkve, pokušavala ograničavati i sprečavati.

Emancipacija i prisnije druženje sa ostalim građanima izvršili su i na dubrovačke Jevreje, kao i na njihove sunarodnike po čitavom svijetu, dubok psihološki uticaj. Postepeno, gubili su oni svoju zatvorenost, ali, isto tako, i onu međusobnu solidarnost i, donekle, nacionalna osjećanja kojima su se odlikovali dok su ih progonili crkveni i feudalni gospodari. Ponekad bi se i potpuno asimilovali sa svojim sugrađanima.¹

Pred državnim organima se od sada rješavaju njihove prepirke i unutrašnji sukobi, a ne, kao nekad, pred vjerskim poglavarima po starim običajima i Mojsijevim zakonima. Austrijski civilni kodeks zahtjeva da rabini moraju imati potrebne kvalifikacije, a da mladenci moraju za vjenčanje imati dozvolu Okružnog poglavara. Da bi dobili tu dozvolu, mladenci moraju nabaviti uvjerenje od vjerskog starješine da su im poznati propisi njihove vjere o svetinji braka, kao što stoji u *Knjizi blagoslova*.

Positivnu stranu emancipacije zasjenjuje, međutim, činjenica da su dubrovački Jevreji, koji su se pod bivšom Republikom mogli baviti jedino trgovinom, propašću dubrovačke trgovine dobrim djelom izgubili materijalnu bazu svoje egzistencije i jedan za drugim počeli padati u bijedu.

Malo nam dokumenata stoji na raspolaganju po kojima bi bilo moguće izraditi vjernu sliku života dubrovačkih Jevreja u XIX vijeku. Arhiva dubrovačke jevrejske opštine propala je u ratu, a arhiva Okružnog poglavarstva i dubrovačke opštine nije još sasvim uređena i pristupačna za ispitivanje. Međutim, u Histo-rijskom arhivu su pronađene neke kopije jevrejskih matica rođenih, vjenčanih

¹ U 1864. godini se u Dubrovniku pokatoličio Ivan Angeli, star 37 godina, poreklom iz Mletaka, i u 1850. godini Josip Adler, star 58 godina, iz Erdelja.

i umrlih, iako samo za jedan period toga vijeka. Po nekim dokumentima dubrovačke opštine i prema pomenutim matrikulama pokušaćemo skicirati život i prilike dubrovačkih Jevreja za vrijeme od 1820. do 1870. godine.

U NOVIM PRILIKAMA

Za vrijeme prelaznog, ratnog doba 1806—1816. godine iscrplili su jevrejski trgovci u Dubrovniku svoje rezerve, ukoliko su im bile preostale iz predratnog perioda, koji je bio povoljan za njihovu trgovinu. Po svršetku ratova, oni su djelimi sudbinu svojih nekadašnjih gospodara, dubrovačke vlastele, koja je nekada zajedno s njima trgovala, a sad su zajednički propadali. No dok je austrijska vlada vlasteli ipak davala nekakvu novčanu pomoć, Jevreje je ostavila sudbini da se snalaze kako znaju i umiju.

Mnogi od njih, čim je nastupilo mimo vrijeme, napustili su rodni grad i otišli za poslom u druge gradove. Neki su se, pak, i u nepovoljnim prilikama bolje snašli, pa su počeli uspješno trgovati u malom provincijskom gradu, što je od Dubrovnika napravila nova vlast. To su bili, većim djelom, stariješine nekih od starina poznatih porodica: Maestro, Tolentino, Pardo, Mandolfo, Valenzin, Jani i Amboneti. No većina je iz godine u godinu padala u sve veću bijedu.

Tokom vremena pridolazili su u Dubrovnik i poneki Jevreji iz drugih gradova. U 1824. godini doselio je iz Požuna Ignac Polak koji se pune četiri godine bavio u Dubrovniku sitničarskom trgovinom. Natjeran nevoljom, on je potom otišao u Rijeku da tamo okuša sreću, a dubrovačka opština mu je izdala svjedodžbu o dobrom moralnom i političkom ponašanju kako bi mogao dobiti dozvolu boravka. U 1837. godini obavljao je praksu u Dubrovniku liječnik Levy, rodom iz Praga. On se pominje u matrici vjenčanih kao svjedok zanatlije Mojsija Vita Valenzina. U 1845. godini doselio se u Dubrovnik Aleksandar Frankel iz Češke, oženio se Dubrovkinjom Saninom Terni i ostao da živi u jednom selu u okolini Dubrovnika.

Neki Jevreji su dolazili iz drugih gradova i ženili se jevrejskim djevojkama iz Dubrovnika. To je bio slučaj s vojnim liječnikom iz Zadra dr Spilgerom koji se oženio iz porodice Tolentino, a poslije isposlova premještaj u Dubrovnik. Turski carinski činovnik Merkadić, koji je živio u Metkoviću, oženio se iz porodice Jani, a Mojsije Hayon iz Sarajeva sa Anetom Tolentino.

Posebno valja pomenuti one Jevreje koji su živili u Kotoru, gdje nije bilo jevrejske sinagoge, pa su se njihova vjenčanja, rađanja djece i smrtni slučajevi registrovali u maticama dubrovačke jevrejske opštine. U Kotoru su oživili granični promet i trgovina, tako da se tamo najprije naselio Mayer Finzi, rodom iz Trsta, oženjen iz porodice Morpurgo iz Splita, i bavio se sitničarskom trgovinom. Poslije njega nastanio se u Kotoru Mauricije Mandel, rodom iz Češke. On je u Kotoru sa ženom Matidom izrodio, od 1853. do 1871. godine, devetoro djece, i to pet sinova (Sigismund, David, Isidor, Haim, Ermirije) i četiri kćeri (Ester, Rozina, Berta i Amalija). Ova mnogobrojna porodica nije patila od oskudice, jer je otac porodice bio imućan trgovac i bankar. Gospođa Mandel umrla je u četrde-

set drugoj godini života s posljednjim djetetom, mrtvo rođenim sinom. Tada je u Kotoru boravio i vojni liječnik dr Salomon Werner koji je tamo služio pri regimenti nadvojvode Ferdinanda. Doktor Werner je bio oženjen, i imao i djece kojima je kumovao M. Mandel. Među kotorskim Jevrejima bila su i dva dubrovačka trgovca koji su se tamo preselili, i to Abram Valenzin i Jakov Tolentino.

Iako je većina dubrovačkih Jevreja živila u siromaštvu, i tada je bilo nekoliko imućnih trgovaca. Na prvom mjestu treba spomenuti Abrama Parda. On je bio otac mnogobrojne porodice, i njegovih pet sinova (Salomon, Jakov, Jozef, Daniel i, opet, Jozef) takođe su se bavili trgovinom. Abram je bio veoma obrazovan i fini čovjek. Za njega se kaže u jednom izvještaju dubrovačke opštine da je dobar čovjek i potpuno nesposoban da kome napakosti ili podvali. On je stanovao u vlastitoj kući, a jednu kuću je posjedovao u zajednici s nasljednicima pok. Daniela Terni koja je bila iznajmljena za c. kr. tribunal po cijeni od 300 forinta na godinu.

Abram Pardo se računao među prve dubrovačke trgovce, a bavio se kao i njegovi glasoviti preci najviše žitarskom trgovinom. Jednom, u kritično vrijeme, kad je u Dubrovniku zavladała nestašica žita, pa se čak pojavio i strah od gladi, uspelo je Abram u preko svojih veza dopreći veće količine žita, tako da Dubrovnik ni za jedan dan nije ostao bez hljeba. Kad je u Gružu ponovo oživilo brodogradilište, pa su se počeli graditi manji brodovi. Abram je bio među prvima koji su to preduzeće pomogli i posao se dobro razvijao.

U mladim danima bavio se Abram, po običaju tadašnjih jevrejskih trgovaca, i davanjem novca na zajam. Zbog toga je jednom ispitivan u Okružnom poglavarstvu na zahtjev kotorskih vlasti. U dopisu iz Kotora se tvrdilo da se u Abramovim rukama nalaze, kao zalog neke orkvene stvari manastira Praskvice, kao i neki dragoceni predmeti koje je jednom založio, da bi dobio zajam, nastojnik manastira Saverio Ljubiša. Abram je priznao da je još 1814. godine posudio tom arhimandritu na zajam 56 mletačkih dukata, i da još i danas ima zalog u zapečaćenoj kutiji koji se sastoji od nekih srebrnih predmeta.

Svoje sinove, kad su odrasli, slao je Abram, po starom običaju, u svijet da se što bolje upute u trgovinu. On je i sâm dosta putovao radi poslova, pa je već kao star čovjek, početkom 1840. godine, zatražio pasoš za inostranstvo u trajanju od tri godine. Tada je već i njegov najstariji sin Salomon bio poznat trgovac koji je takođe poslovao van Dubrovnika.

Od ostalih jevrejskih trgovaca najaktivniji je bio Jakov Tolentino. Kao Abram, i on je imao svoju vlastitu kuću u ulici *Po među crevljarima* koju je 1821. godine preuređio. Ispod kuće bila je gostionica. Tada je Jakov sa ortakom Mazićem otvorio u Dubrovniku fabriku za pravljenje orijentalnog sapuna koji se dotle uvozio iz Turske. Ortaci su doveli s Levanta naročitoг stručnjaka, pa je njihov sapun bio isti kakav se pravio na levantskim ostrvima. Dubrovčani su ga rado kupovali, jer nije zaostajao za uvoznim, a od njega je bio jeftiniji: stajao je 22 pare dubrovačka libra, a uvozni 28—30 para. Pošto je posao sa sapunom dobro išao, zatražili su vlasnici fabrike dozvolu da prodavaonica sapuna bude otvorena i u prazničke dane, kad se u Gradu okupljalo najviše svijeta.

Jakov je imao i svoju mesnicu i bio je vojni liferant za meso. U više mahova je molio Okružno poglavarstvo da mu dozvoli povišiti cijenu mesa, jer je pokušala stoka za klanje koja se uvozi iz Turske. Tome zahtjevu se usprotivila opštinska uprava dokazujući da bi poskupljenje mesa samo njemu koristilo da naknadi štetu koju ima pri liferovanju mesa za vojsku po ugovoru. Uprava je pomenula da je tarifa za meso donesena još prije nekoliko godina u prisustvu svih dubrovačkih mesara, i da se protiv nje niko nije bunio osim Tolentina.

Sin Jakova Tolentina, po imenu Prosper, putovao je radi trgovine 1831. godine u Aleksandriju, i postao takođe vrlo okretan i prometljiv trgovac. I on je radio za vojsku, kao i s nekim bečkim firmama. Zbog poslova je putovao i po Moldaviji, Rusiji i Italiji, dok se njegov mlađi brat Jozef orijentisao na Tursku, pre svega na Albaniju. Prosper se kasnije preselio s porodicom u Trst.

U novim prilikama snašao se i stari trgovac Jozef Ambonetti. On je sa opštinskom upravom napravio ugovor da za zatvorenike u tamnici, kojih je uvijek bilo više desetina, nabavlja životne namirnice. Ovim se poslom taj nekad dobro poznati mešetar bavio više godina u starim danima. Njegov sin Isak imao je takođe ugovor sa opštinom, i to za noćno osvjetljenje grada. Protiv njega je jednom, 1840. godine, podnio prijavu policijski agent da nije na vrijeme upalio svjetiljke, pa je grad ostao u mraku sve do jedanaest sati. Isak je zbog toga bio kažnjen globom od 5 forinti namjenjenih dobrotvornim svrhama.

Vrijeme nije pregazilo ni dobro poznate trgovce iz porodica Mandolfo, Russi, Janni i Valenzin. Svi oni su još uvijek imali svoje dućane sa skromnim zalihama. Abram Pardo je prodavao kafu i kožu, Rafael Valenzin povrće, Jozef Mandolfo bob, Sabato Maestro životne namirnice, a Jakov Terni kafu. Međutim, svi su se oni trudili da uhvate dobre veze s Trstom koji je već postao veliki trgovački emporij na Mediteranu. Jakov Tolentino je jednom tražio dozvolu od Okružnog poglavarstva, da tamo izveze 400 volova. Ali, vlast se pobojala da bi izvozom tolikog broja volova moglo doći u pitanje snabdijevanje građanstva mesom, tako da izvoz nije dozvolila. Neki propali trgovci, među kojima i Ismael Valenzin i Mojsije Penso, preselili su se već dvadesetih godina u Split, a neki kao Terni i Konstantini u Ankonu, gdje su imali rođaka koji su ih pomagali.

I u XIX vijeku bilo je mešetarenje omiljelo zanimanje dubrovačkih Jevreja. U 1831. godini vršili su tu dužnost Lorenz Paladin i Isak Tolentino Sabatov. Oni su te godine zamolili Poglavarstvo da naredi da se trgovina sa susjednom Turskom, kako ona kojom se snabdjeva grad raznim artiklima tako i tranzitna, vrši isključivo preko patentiranih mešetara, a ne preko drugih lica, jer to nalaže Pravilnik o mešetarenju.

Iako je emancipacija otvorila vrata Jevrejima i za obavljanje raznih zanata, oni su se tim pravom poslužili samo u nekoliko slučajeva. U 1817. godini pominje se, kao prva, krojačica Rahela rođ. Terni, supruga zanatlije Sabata Jannija. Ona je tom zanatu naučila i svog sina Rafaela Tita Jannija koji se kao krojački majstor spominje 1842. godine. Krojački zanat izučio je i Leon Valenzin, sin pomenutog vicerabina. On se kao krojački majstor spominje 1838; iste te godine bio je krojač i njegov šurak Jospin Vita Tolentino.

Dubrovački Jevreji su, isto tako, kasno počeli studirati na univerzitetima. Kao prvi, pominje se tek u 1872. godini student filozofije Sabat Janni. Poslije toga je u matici umrlih 1874. godine zapisan, kao privatni profesor trgovačkog prava u Mlecima, Mojsije Maestro. Njegov otac Isak bio je nekad pisar u Dubrovniku. Ali, to ne znači da je Dubrovnik u to vrijeme bio bez učenih i obrazovanih Jevreja. Uspomena na učenog rabina Jakova Parda, koji je umro 1821. godine, bila je još živa. Njegov sin David iselio se po očevoj smrti u Veronu, a njega je u službi rabina naslijedio učitelj dječaka Netanel Maestro.

Netanel se odlikovao ne samo dubokim obrazovanjem nego i primjernim poštenjem, pa je u Gradu bio veoma poštovan, iako je bio puki siromah. Kad je dvorska kancelarija u Beču 1821. godine zatražila da najučuleniji rabin i drugi vjerski stručnjaci saopšte svoje mišljenje o rastavi jevrejskog braka, bio je saslušan i Netanel Maestro. Pitanje je glasilo: da li akt rastave jevrejskog braka, kad jedan od supružnika pređe na hrišćansku vjeru, mora biti izvršen po dosadašnjoj proceduri kako bi rastava bila valjana, ili se taj akt može izvršiti i preko punomoćnika. Netanel je na to pitanje izjavio, pismeno, sljedeće:

»Ritus jevrejske vjere propisuje da se rastava, odnosno razrješenje bračnih veza, mora izvršiti pred rabinom koji se u pitanjima religije dobro razumije, a koji je vješt i u pitanjima rastave brakova. Međutim, dovoljno je poslati isprave o rastavi i po jednom Jevrejinu od povjerenja da ih uruči u ruke žene, pošto ih je prije toga odobrio rabin. Isto tako se, u tu svrhu, može odabrati punomoćnik, ali i on mora biti samo jevrejske vjere, a *prokura* mora biti sačinjena po jevrejskom ritusu. Pri prelazu jednog od supružnika u neku drugu vjeru, i to ne samo hrišćansku, postupa se s najvećom strogošću.«

Ovom mišljenju vicerabin je priložio i kopije propisa o tom pitanju koje je preveo s hebrejskog.

Netanel Maestro je u svom dugom životu vaspitao niz jevrejskih mladića, a ovi su poslije sami vaspitavali jevrejsku djecu i poučavali one đake koji su morali polagati ispite u javnim školama. Najodličniji njegov učenik bio je Mojsije Levi Mandolfo, sin Sabata, koji je, sem italijanskim i srpskim, vladao još i francuskim jezikom. On se uz to odlikovao i finim ponašanjem i lijepim manirima. Pored njega, spominju se kao privatni učitelji i drugi Maestrovu učenici, kao Prosper Tolentino, sin Jakova; Leon Pardo, sin Abrama; Rafael Janni, sin Sabata; Jakov Terni, sin Sabata; Daniel Pardo i Isak Mandolfo.

S francuskom vojskom stigao je u Dubrovnik Jevrej in Isak Zerf, koji je u švajcarskoj svršio gramatičke studije. On je neko vrijeme bio u francuskoj vojnoj službi, kao što je i pomenuti Mojsije Mandolfo bio u civilnoj službi Francuza. Zerf se oženio kćerkom dubrovačkog rabina Jakova, i po odlasku Francuza ostao u Dubrovniku kao dobro stojeći trgovac.

Neki od imućnijih Jevreja imali su za stanovanje sopstvene kuće, kao što je već pomenuto za Abrama Parda i Jakova Tolentina. Pardo je stanovao u *Bačvarskoj ulici*, gdje su živile i porodice Josipa Tolentina, Josipa Levi Mandolfa i Sabata Maestra. Jakov Tolentino je stanovao u ulici *Po među crevljarima*, kao što je već rečeno. Jozef Mojsije Russi stanovao je najprije u toj ulici, a poslije preselio na *Pile*, kao i Danijel Mojsije Terni. Josip Levi Mandolfo stanovao je neko vrijeme u *ulici Sv. Josipa*.

Polovinom XIX vijeka počeli su Jevreji u Francuskoj da se bave političkim prevratničkim radom. Oni su u Parizu osnovali *Izraelski komitet* koji je propagirao promjenu državnog uređenja u Evropi. Ovaj komitet je 1860. godine izdao brošuru *Alliance Israelite*, u kojoj se podsticalo na revoluciju. Ta brošura je, kao u najvećoj mjeri opasna za državni poredak, odmah zabranjena u Austriji. U strahu da će pomenuti komitet pokušati da i među austrijskim Jevrejima proširi prevratničke misli, naredilo je Ministarstvo unutrašnjih djela svim podređenim vlastima da budno paze i nadziru rad jevrejskih opština širom Carevine.

Izgleda da među dubrovačkim Jevrejima nije bilo ljudi revolucionarnih shvaćanja: oni su odreda bili lojalni građani; vršili su svoje građanske dužnosti i pomagali politiku vlade. I u privatnom životu bili su uljudni i miroljubivi, pa su se retko pojavljivali na sudu zbog kakvih krivica. Zato je sve iznenadio slučaj mladog Mojsija Levi Mandolfa, sina uglednog zanatlije Rafaela, koji je u svađi, zbog toga što je uvrijeđen, teško ranio jednog austrijskog vojnika. Bio je osuđen na tri godine robije, i roditelji, koji su osim njega imali još sedmoro djece, uputili su vlastima molbu da se Mojsiju dopusti da kaznu ispašta u dubrovačkim tamnicama. Vlasti su na molbu pozitivno odgovorile.

Postupak austrijskih vlasti prema Jevrejima, kao i prema ostalim mnogobrojnim narodima koji su živili u toj carevini, u načelu je bio osnovan na zakonu. Kao dokaz neka posluži dopis iz Zadra u kojem se iznosi kako su se u nekim katoličkim parohijama javno dijelili štampani listi s molitvama za konverziju Jevreja na katoličku vjeru. Naglašavajući da je sadržaj tih letaka protivan zakonu o štampi, jer se njime raspiruje vjerska mržnja, posebno prema Jevrejima, naredivalo se da se u svakom slučaju spriječi takva aktivnost i da se suzbijaju takve tendencije.

Duhovni pastiri jevrejskog naroda u Dubrovniku poslije dugogodišnje službe učenog Jakova Parda, koji je umro 1821. godine, često su se mijenjali. Jakova je kao vicerabin, kao što je rečeno, naslijedio sin David koji je zbog siromaštva godinu dana po očevoj smrti napustio Dubrovnik i preselio u Veronu. Poslije toga, preuzeo je tu službu učitelj Netanel Maestro i vršio je samo do 1825. godine, kad je umro. Od tada do 1834. godine vicerabin je bio zanatlija Felice Valenzin. Poslije njegove smrti došao je za vicerabina Josip Elia Levi Mandolfo, koga je naslijedio Sabato Maestro, a ovoga Salomon Tolentino. Sedamdesetih godina bio je dubrovački vicerabin Jakov Tolentino.

O STANJU SIROMAŠNIH DUBROVAČKIH JEVREJA

Broj dubrovačkih Jevreja bio je sve do polovine XIX vijeka prilično visok. Iznosio je nešto preko dvije stotine. Tako je 1821. godine bilo u Dubrovniku 227 jevrejskih duša, od kojih je 113 muškaraca (40 od 1—18 godina; 34 od 19—40 godina; 28 od 41—60 godina i 11 od preko 60 godina). Gotovo isto toliko Jevreja bilo je 1823. godine, tj. u svemu 228; od toga broja otpadalo je na muškarce 110 osoba (23 od 1—18 godina; 38 od 19—40 godina; 31 od 41—61 godina i 18 od preko 60 godina).

Taj broj se do 1831. godine prilično povećao. Tada se u Dubrovniku nalazilo 260 jevrejskih lica, i to je možda najveći broj koji nikad ni prije ni poslije nije bio dostignut. Od toga broja bio je 131 muškarac, i to 14 od 1—18 godina; 21 od 18—40 godina; 60 od 41—60 godina i 36 od preko 60 godina. Od te godine stalno opada broj Jevreja u Dubrovniku, tako da ih je 1849. godine bilo u svemu 112 (od toga 53 muškaraca, i to 14 od 1—18 godina; 15 od 19—40 godina; 14 od 41—60 godina i 10 osoba od preko 60 godina). Jevreja je 1857. godine bilo 121.

Od ovog broja dubrovačkih Jevreja većina je živila u bijedi, i mnogi su morali moliti za tuđu pomoć da bi ostali u životu. Mnogi nekadašnji bogataši tražili su i dobijali svjedodžbu o siromaštvu od dubrovačke opštine, jer nisu mogli odgovarati obavezama koje su nekad na se preuzeli. Nabrojaćemo samo nekoliko takvih primjera. Za Jakova Izraela Parda, koji je još za vrijeme ratova bio poznat kao posjednik, zapisano je 1817. godine, kad mu se rodio sin Jozef, u matici rođenih, da je po zanimanju prosjak. Žalostan je bio i kraj nekad veoma uglednog i bogatog trgovca Leona Konstantini, koji je napravio zajam kod *Blagog djela* (Opera pia), starog dubrovačkog društva za pomoć sirotinji, da bi mogao izdržavati sebe i brojnu porodicu. Leonov je dug iznosio 790 forinta, i tu je sumu trebalo isplatiti u deset rata. Pošto nije bio kadar da otplaćuje dug, zatražio je od opštine svjedodžbu o siromaštvu. On je bio potomak veoma bogatih predaka i vlasnik fabrike platna za vrijeme Republike. Smrt ga je, kao starca, ubrzo oslobodila daljih patnji i poniženja.

Leon je imao dva sina, Salomona i Rafaela. Rafael je bio dubrovački mešetar, pa je svojom bijednom zaradom izdržavao svoju i bratovljevu porodicu, pa i oca Leona dok je bio živ. Istoj ustanovi *Blagog djela* dugovao je i učitelj Maestro neku sumu koju nije mogao vratiti, tako da je i on dobio svjedodžbu o siromaštvu.

Veoma su osiromašili i potomci nekad bogatih porodica Angelo i Daniel Terni. Za Daniela je još 1822. godine svjedočio u opštini tadašnji vicerabin Netanel Maestro da ima na vratu porodicu od četiri člana i da svi žive od milostinje, jer Daniel nema nikakve zarade ni prihoda. Još je jedan član porodice Terni pao u bijedu. To je bio Jakov, sin pok. Daniela. Pošto mu je bijeda dodijala, zatražio je 1840. godine pasoš u trajanju od 3 godine i otišao za Moldaviju, Vlašku i Rusiju, dok je njegov rođak Angelo tada već odavno bio u Carigradu, o čemu ćemo kasnije govoriti.

I Samuel Valenzin je dobio od opštine svjedodžbu o siromaštvu. On je nekad imao malu butigu, ali je propao, i od nadnica izdržavao svoju porodicu. U opštini su trgovci Jakob Russi, Abram Pardo i Jozef L. Mandolfo posvjedočili da Samuel nigdje ništa ne posjeduje. Svjedodžba mu je bila potrebna da bi bez troškova isposlovaو pasoš za sina Leona koga je htio poslati u Livorno da se kod jednog rođaka uputi u trgovinu.

Kad je 1820. godine izašao zakon o opštoj školskoj obavezi, htjeli su dubrovački Jevreji da se koriste privilegijom, koju je davao taj zakon, i da osnuju svoju konfesionalnu školu s programom javnih škola koju bi izdržavala jevrejska opština. Takva škola je najprije osnovana u Splitu. Opština je za školu već imenovala i direktora i učitelja, ali se tada ispostavilo da ne postoje sredstva za platu učitelja.

Pošto je opštinska vlast konstatovala da se škola ne otvara, pozvala je u aprilu 1823. godine jevrejske prvake i starješine porodica, i to: Abrama Parda, Jakova Izraela Russija, Daniela Jakova Ternija, Isaka Zerfa, Lazara Maestra, Jakova Tolentina, Isaka Tolentina pok. Daniela, Jozefa Leone Levija, Mandolfa i Sabata Jannija, na saslušanje. Opštinski predstavnik G. Bizzaro obavjestio je prisutne da je u Splitu otvorena jevrejska škola i zapitao za razloge zašto takvu školu ne otvara i dubrovačka jevrejska opština, kao što je već odavno riješila.

Prisutni prvaci su odgovorili da dubrovačka jevrejska opština nema nikakvih naročitih fondova ni sredstava za plaćanje učitelja, jer se najvećim dijelom sastoji od bijednih porodica koje ne mogu da plaćaju troškove za školu. Zato su prisutni prvaci predložili da se zamoli vlada da se učitelj imenuje na trošak državnog erara zbog siromaštva koje među dubrovačkim Jevrejima raste iz godine u godinu: više nema pomorstva niti ikakve trgovine kojima su se oni isključivo bavili. Sinagoga bi u tu svrhu mogla dati lokal i održavati ga. Ona bi mogla snositi i manje troškove za knjige, papir i drugo, tj. sve osim plate za učitelja. Za učitelja je predložio Mojsije Levi Mandolfo Sabatov koji je posjećivao više škole za pedagogiju, i bio osposobljen da poučava u pedagogiji i elementarnim predmetima.

Nato je Bizzaro zapitao zašto je prije dvije godine sama jevrejska opština tražila dozvolu da otvori takvu školu kako jevrejska djeca ne bi morala posjećivati javne škole. Odgovorili su mu da su se, na žalost, u to kratko vrijeme dogodile razne nesreće, pa su i opština i mnogi pojedinci toliko osiromašili da ne mogu ništa doprinijeti za platu učitelja.

Opštinska uprava je odmah obavjestila o svom sastanku Okružno poglavarstvo koje je donijelo sljedeću odluku:

„Izraelitskoj opštini u Dubrovniku. Prema Pravilniku za osnovne škole u Dalmaciji mogu se zasebne škole za izraelitsku djecu osnovati u onim mjestima gdje ih jevrejska opština može o svom trošku izdržavati, a gdje to nije slučaj, moraju i jevrejska djeca pohađati javne škole. Pošto se dubrovačka jevrejska opština zbog bijednog stanja većeg djela jevrejskih porodica nalazi u nemogućnosti da plaća učitelja, naređuje se da izraelitska djeca posjećuju elementarne škole, a sinagoga će se brinuti za njihov religiozni odgoj.“

Među najsiromašniji Jevreje spadao je pomenuti Angelo Terni, unuk onog Angela Terni koga je Malo vijeće Republike 1763. godine primilo za pravog dubrovačkog građanina, te je on kao *verus nationalis* imao iste povlastice u levant-skoj trgovini kao i dubrovački trgovci hrišćani. On je tada stekao ime imućnog trgovca. Njegov unuk je takođe bio vrljedan i prometljiv, pa je u mladosti radio u trgovini sa svojim ocem Sabatom. Po očevoj smrti, kad je u trgovini sve pošlo naopako, Angelo se, vrljedan kao mrav, hvatao svakog posla na koji bi se namjerio, ali je ipak jedva vezivao kraj s krajem i s teškom mukom izdržavao svoju porodicu. Napokon mu je dosadila bijeda, i on je ostavio porodicu na milost dobrih ljudi i krenuo u Trst da se tamo zaposli. Ali, sreća mu se ni tamo nije nasmijala, iako je pokušavao sve moguće. Tada je napustio Austriju i u Carigradu našao zaposlenje od kojeg se dalo živiti. Ženi je pisao da izvadi pasoš i da doputuje u Carigrad da mu se pridruži s porodicom. Ona je zato uputila molbu Okružnom poglavarstvu koje je sa svoje strane zatražilo informacije o toj porodici od op-

štinske uprave. Izvještaj opštine osvjetljava bolje nego sve što je dosad rečeno, položaj većine dubrovačkih Jevreja, pa ga valja iznijeti bar u izvodu:

»U pitanju molbe Anete, žene Angela Ternija, da joj se izda pasoš za Carigrad, gdje se nalazi njen muž Angelo, odgovara se kako slijedi:

Angelo Terni, sin pok. Sabata, rodom je iz Dubrovnika, i tu uživa zavičajno pravo. On je bio neumoran obrtnik i radnik koji je u posljednje vrijeme živio od nadnica i tako izdržavao sebe, ženu Anetu, sina Jozefa i rođaku Rozu. Pošto više nigdje nije mogao naći zaposlenja, pošao je Angelo u Jesen 1830. u Trst, što se vidi iz registra policije koja mu je u tu svrhu izdala putnu objavu. Ovoj upravi nije poznato kud je on poslije iz Trsta otišao niti kad je otputovao u inostranstvo. No s obzirom na molbu njegove žene, može se uzeti za sigurno da je on sada u Carigradu, gdje treba da mu se porodica priključi.

Što se tiče molbe njegove žene, opštinska uprava misli da je treba odobriti, iako se ne zna na koji način je Angelo napustio državu, što se, u ostalom, može doznati od tršćanskih vlasti. Svakako se mora pretpostaviti da Angelo nije napustio državu bez opravdanih razloga, jer bi inače mogao biti pozvan da se vrati. Molba se preporučuje za odobrenje zato što se pretpostavlja da je čovek kao Angelo, koji se toliko godina borio s bijedom i uzaman na sve moguće načine pokušavao, kako ovdje tako i u Trstu, da se iz nje izvuce, napokon našao bolju sreću u Carigradu, i da zato poziva tamo i svoju porodicu. Kako bi se, inače, njegova porodica usudila da tamo putuje i da izloži sebe još gorim uslovima života nego što ih je imala ovdje, ako je na bilo koji način moguće da bi joj sudbina mogla biti gora od sadašnje? Angelo ne bi mogao, sjećajući se svega što je pretrpio, pozvati svoju porodicu da trpi mizeriju u tuđoj zemlji. On je, dakle, svakako našao pristojnu zaradu i prihode za izdržavanje svoje porodice.

Ako je Angelo ilegalno napustio državu, on ipak nema razloga da se boji »civilne smrti«, pošto ništa ne posjeduje, pa nema šta da izgubi. A to on dobro zna, te neće ni u kom slučaju staviti na kocku zanimanje i posao koji je toliko vremena uzaman tražio u domovini. I on se neće toliko žalostiti za zavičajem u kojem je toliko muka pretrpio i lako će primiti svoju novu sudbinu. Ako bi njegova porodica ostala i dalje ovdje, ona bi, puštena u naručje očaja bijede, i dalje očekivala pomoć od milosrđa, filantropskih ustanova i Jevrejske opštine, što je ipak ne bi moglo sačuvati da gladujući iz dana u dan konačno ne propadne.

Slavno Poglavarstvo zna dobro da malo ima jevrejskih porodica koje mogu da žive pristojno, jer i sve ostale žive kukavno od komada kruha. U tom broju je i porodica Angela Ternija, pa se ovom prilikom mora uzeti u obzir njeno kritično stanje iz kojeg se može spasti.

Prema gore navedenim činjenicama, želja je ove municipalne kongregacije u pogledu molbe spomenute Anete Terni da se familiji izade u susret i pomogne u njenoj bijedi, te da se u isto vrijeme ovaj grad oslobodi od tri jadne duše koje su državi sasvim nepotrebne, a koje su na teretu opštinske zajednice.

Ako se ovoj porodici izda limitirana dozvola za izlaz iz države, ona će moći po svršetku godine da zatraži produženje ili će tražiti da se na nju primjeni zakon o emigraciji, u koliko ni u buduće ne bude izgleda da bi mogla pristojno živiti u domovini. Dodaje se da spomenuta Aneta ima 42 godine, sin Jozef 5, a rođaka Roza 25 godina.«

Opštinska uprava je zaista dobro procijenila situaciju u kojoj se Angelo nalazio u Carigradu. On je tu zaista našao dobro uposlenje, i ostao tu sa svojom porodicom sve do starosti. Možda je stekao i imetak, jer je 1860. godine zatražio ponovo pasoš sa obrazloženjem da je stari izgubio. Vjerovatno je čeznuo za rodnim gradom i htio se vratiti u domovinu.

Bilo je i drugih porodica koje su nastojale da se emigriranjem izvuku iz oskudice u koju su pale u Dubrovniku, gdje više nije bilo ni prometa ni trgovine. Pomenućemo i slučaj Angelova rodaka Daniela Vita Ternija koji je dobio pasoš da preseli u Ankonu, u zavičaj svojih predaka, gdje je još imao rodbine koja mu je pomogla da se snađe kad je tamo prispio. On je po preporuci opštinske uprave bez teškoća došao do pasoša: ona je u svom izvještaju upozorila Poglavarstvo da u Ankoni postoje bolji uslovi za život Ternijeve porodice koja u Dubrovniku živi ne može biti gore, i to uglavnom od milostinje. Tako je, bar, opštinu izvjestio jevrejski rabin Jozef Elija Levi Mandolfo, a ona to provjerila. Danielu je tada bilo 56, a njegovoj ženi Juditi rođ. Vitali 46 godina; imali su troje djece: Venturu, Abrama i Bonu. I u ovom slučaju je opštinska uprava naglašavala kako je ne samo u interesu iste porodice nego i grada da ova sirotinja otputuje i u drugom gradu nađe bolji život. Kao i u pređašnjim slučajevima, Poglavarstvo je postupilo po preporuci opštine, pa je Daniel dobio pasoš i otputovao.

Poslije Daniela zatražio je pasoš i trgovac Mihailo Maestro koji je u trgovini potpuno propao. On je želio da preseli na Krk, gdje ga je očekivala rodbina i gdje je imao mogućnost da se zaposli. Opština je za njega izvjestila da je poznata činjenica kako je on pao u krajnju bijedu, a ima veliku porodicu; zato je preporučila da se dozvoli da se ova porodica iseli, a grad oslobodi od sirotinje koja mu je na teretu.

Preostali siromašni Jevreji nastavili su da i dalje žive u Dubrovniku i da pate ne samo od slabe ishrane nego i od bijednih uslova stanovanja. Većina ih je stanovala u nekadašnjem getu i ulicama između *Place* i *Prijekog*. Te ulice se u kopijama jevrejskih matrica zovu po brojevima računajući od dominikanskog do franjevačkog manastira. Tako se bivši geto naziva *Ulica 3 (Calle 3)*, a posljednja ulica — *Ulica 12*. Stanovi u tim ulicama, a osobito u bivšem getu, bili su prenatrpani, a neki i u vrlo bijednom stanju. Među najbijeđenijim bio je stan u kojem je živila porodica pok. učitelja Netanela Maestra. Vlasnik kuće bila je ustanova *Blago djelo*. Kad je 1832. godine uprava *Blagog djela* htjela povisti najam za tu kuću, stanari su se pobunili i zahtijevali da se ispita stanje u kojem se kuća nalazi. Komisija je utvrdila da se kuća zaista nalazi u prežalosnom stanju. Magazin je bio upola srušen, a skale koje su vodile na prvi sprat toliko izlomljene da je bilo opasno po njima se penjati. Stakla od prozora, i po sobama i u kuhinji, bila su polomljena i pokrpljena na sve moguće načine, da je bila žalost pogledati. Najgore je bilo što je krov prokapljivao i toliko propuštao kišu da je postojala opasnost da istruli sva drvenarija.

U *Ulici 3*, tj. nekadašnjem getu, nije se nikako mogla održavati čistoća. Vlastima su neprestano dolazile tužbe da se s prozora prosipa na ulicu svakovrsna nečistoća baš kao nekad u srednjovjekovnim gradovima. No teško je i gotovo nemoguće bilo pronaći krivca po tim prenaseljenim stanovima u kojima su neke porodice imale i po desetoro djece. Posebno pitanje su predstavljale latrine koje su bile u takvom stanju da su bile opasnost za zdravlje ne samo stanovnika kuće nego i njihovih susjeda.

IZ MATICA ROĐENIH, VJENČANIH I UMRLIH

Natalitet kod Jevreja bio je veoma visok, jer je vještačko sprječavanje poroda po zakonima vjere, koji su strogo poštovani, bilo zabranjeno. Iz kopija matice rođenih, koje su sačuvane za period 1815—1876. godine, izlazi da se u tom periodu rodilo 215 djece (116 muške i 99 ženske djece). Treba uzeti u račun i činjenicu da su se jevrejske porodice često selile u druga mjesta i da sva njihova djeca nijesu mogla biti upisana u dubrovačke matice. Po godinama, u Dubrovniku se, u navedenom periodu, rodilo jevrejske djece (muške i ženske):

1815 — 6 (6 + 0)	1831 — 4 (3 + 1)	1847 — 3 (3 + 0)	1863 — 2 (1 + 1)
1816 — 8 (4 + 4)	1832 — 2 (2 + 0)	1848 — 3 (2 + 1)	1864 — 1 (0 + 1)
1817 — 8 (3 + 5)	1833 — 2 (2 + 0)	1849 — 3 (1 + 2)	1865 — 1 (0 + 1)
1818 — 4 (1 + 3)	1834 — 2 (1 + 1)	1850 — 1 (1 + 0)	1866 — 2 (1 + 1)
1819 — 7 (2 + 5)	1835 — 4 (0 + 4)	1851 — 3 (2 + 1)	1867 — 1 (1 + 0)
1820 — 5 (3 + 2)	1836 — 6 (2 + 4)	1852 — 2 (1 + 1)	1868 — 1 (0 + 1)
1821 — 6 (4 + 2)	1837 — 5 (2 + 3)	1853 — 5 (4 + 1)	1869 — 0
1822 — 4 (2 + 2)	1838 — 4 (2 + 2)	1854 — 4 (3 + 1)	1870 — 2 (0 + 2)
1823 — 3 (3 + 0)	1839 — 2 (1 + 1)	1855 — 4 (2 + 2)	1871 — 1 (0 + 1)
1824 — 4 (2 + 2)	1840 — 4 (2 + 2)	1856 — 5 (4 + 1)	1872 — 2 (2 + 0)
1825 — 5 (2 + 3)	1841 — 4 (3 + 1)	1857 — 5 (2 + 3)	1873 — 2 (1 + 1)
1826 — 4 (2 + 2)	1842 — 5 (3 + 2)	1858 — 7 (4 + 3)	1874 — 2 (2 + 0)
1827 — 6 (3 + 3)	1843 — 9 (2 + 7)	1859 — 3 (2 + 1)	1875 — 1 (1 + 0)
1828 — 2 (2 + 0)	1844 — 1 (1 + 0)	1860 — 3 (1 + 2)	1876 — 2 (1 + 1)
1829 — 3 (1 + 2)	1845 — 3 (2 + 1)	1861 — 1 (1 + 0)	1877 — 1 (1 + 0)
1830 — 3 (2 + 1)	1846 — 5 (1 + 4)	1862 — 2 (1 + 1)	

Ovdje su ubrojana i novorođena djeca jevrejskih porodica iz Kotora, tj. djeca Meyera Finzi, Mauricioja Mandela, Abrama Valenzina, Jakova Tolentina i dr. Solomona Wernera.

Nekoliko primjera je dovoljno da se pokaže kako su neke porodice bile opterećene velikim brojem djece:

Zanatlija Rafael Vita Levi Mandolfo sa ženom Alegrom rođ. Vitali Imao je 1814—1826. godine osmoro djece, i to sinove: Mojsija, Salomona, Samuila, Daniela, Lazara, Leona i Abrama i kćerku Rebeku.

U porodici Isaka Tolentina, koji je bio oženjen Viktorijom Terni, bilo je desetoro djece, i to 4 sina po imenu: Angelo, Salomon, Mojsije i Jozua, i 6 kćeri po imenu: Gracija, Ester, Rahela, Ana, Roza i Judita.

David Russi, sin Jakova, oženjen Stelom rođ. Mandolfo, Imao je 1820—1837. godine 4 sina: Jakova, Jozefa, Mojsija i Rafaela i 4 kćeri: Rahelu, Alegru, Bianku i Reginu.

U porodici Salomona Janija, sina Sabata, koji se oženio iz porodice Montiglio iz Splita, bilo je 1850—1866. godine sedmoro djece, i to sinovi: Jozef, Sabat, Abram i Rafael, i kćeri: Ema, Regina i Kolomba.

Abram, sin Jozefa Levi Mandolfa, koji se oženio Rebekom Tolentino, imao je 1852—1875. godine devetoro djece. To su bili sinovi: Jozef, Salomon, David, Enriko, Alfred i Gnedenter i kćeri: Sara, Speranca i Đoja.

Porodica Mauricija i Matilde Mandel u Kotoru imala je devetoro djece, i to 5 sinova i 4 kćeri čija su imena već spomenuta.

Netanel Maestro, sin pok. Lazara i unuk poznatog učitelja, oženjen Blankom Russi, imao je sinove Lazara i Jakova i kćeri Ester, Rahelu i Suzanu.

U XIX vijeku harale su po čitavoj Evropi razne crijevne i infektivne bolesti od kojih su umirala djeca. Najviše ih je umiralo u prvoj godini, a potom u prvoj

pa i u drugoj deceniji života. Ni jevrejska djeca u Dubrovniku nisu bila pošteđena od tih bolesti. Podaci o tome postoje samo u kopiji matice umrlih za vrijeme od 1848. do 1877. godine. Samo u nekim slučajevima je zabilježena dijagnoza bolesti koja je bila uzrok smrti. To su bili sljedeći slučajevi:

1848. umrla je od tuberkuloze Bruneta Tolentino, kći zanatlije Jozefa, sina Isaka Tolentina, mešetara.

1853. umrla je od šarlaha u 13. godini Viktorija Jani, kći Rafaela, sina Sabatova, krojača.

1854. umro je u drugoj godini života Jozef Levi Mandolfo, sin Abrama, sina vicerabina Jozefa.

1855. preminuo je poslije mjesec dana života Salomon Pardo, sin Isaka, sina Abramova.

1857. umro je Lazar Maestro, sin Abrama Isaka, poslije 11 mjeseci života.

1859. umrla je poslije godinu dana života Speranca, kći Abrama Levi Mandolfa i Rebeke rođ. Tolentino.

1860. umrla je od opšte slabosti poslije 25 dana života Rahelina, kći Abrama Maestra.

1860. umro je od plućne tuberkuloze Mihailo Vita Maestro, sin Lazara, u 18. godini života u vlastitoj kući na Pilama.

1862. umro je u 12. godini života Abram Tolentino, sin Angela i Eve.

U istoj godini umro je od konvulzija poslije 15 mjeseci života Danielo Tolentino, sin Jakova i Judite, u Kotoru.

U istoj godini izgubio je i njegov rođak u Dubrovniku Angelo sina Abrama, starog godinu dana života.

1866. umrla je poslije godinu dana života Erminija, kći Abrama Levi Mandolfa, sina Jozefa.

1868. umrla je od tifusa u 19. godini života Viktorija Levi, kći Salomona Tolentina i Sperance, a supruga trgovca Levija iz Mostara.

1870. umrla je od plućne tuberkuloze u kući roditelja Stela Jani, kći Rafaela, u 19. godini života.

1871. umrla je u 6. godini života Erminija Bonporath, koja je bila rođena u Aleksandriji u Egiptu, a potom joj je otac doselio u Dubrovnik, gdje je bio pisar.

1875. izgubila je porodica Abrama Levi Mandolfa sina Gvedentora koji je umro od proliva u sedmom mjesecu života.

1877. umro je Benzion Rafael od godinu dana, sin turskog činovnika Merkadica, koji je boravio u Metkoviću. Otac je svog mrtvog sina prenio u Travnik, u porodičnu grobnicu.

Pored svih nesreća i teškoća život je tekao naprijed. Jedna generacija je odlazila, a druga dolazila. Stari su izumirali: Daniel Tolentino 1823, Jakov Vitali 1824, Abram Elia Tolentino 1828, Sabato Terni 1830, nekadašnji mešetar i vicerabin Feliče Valenzin 1834, Isak Maestro 1836, Daniel Moise Terni 1838, David Luzena 1839, mešetar Isak Tolentino 1848, Sabato Jani 1849, Lazar Maestro 1850, Josip Elia Levi Mandolfo 1854, Josip Vita Tolentino 1861, Salomon Tolentino, kao veliki siromah, 1867, Mayer Finzi 1868, Moise Vita Maestro pok. Isaka 1874, nekadašnji mešetar Josip Gabriel Tolentino 1875. godine.

O generacijama koje su iza njih ostajale najbolje doznajemo iz matice vjenčanih koja postoji za razdoblje 1817—1876. godine. Za to vrijeme je među dubrovačkim Jevrejima sklopljeno 35 brakova. Podaci o tim brakovima posebno su zanimljivi za sagledavanje porodičnih prilika u dubrovačkoj jevrejskoj opštini.

1817. vjenčao se David Samuel Pardo, star 26 godina, s Rebekom Valenzin, starom 18 godina. Vjenčao ga je otac rabin Jakov koji je tada bio u dubokoj starosti i slijep, pa je dokumente o vjenčanju mjesto njega potpisao učitelj Netanel Maestro.

1819. vjenčao je David Samuel Pardo, kao vicerabin i nasljednik svog oca, Jakova Vekmana, zvanoga Konzul, knjižara iz Ankone, rođenog u Ferari, sa kćerkom zanatlije Levi Mandolfa. — U istoj godini oženio se i David Vita Russi, sin mešetara Jakova, star 21 godinu, sa Ester L. Mandolfo, starom 21 godinu, kćerkom trgovca Jozefa.

1821. vjenčao se pred vicerabinom Netanelom Angelo Viterbi, 43 godine, rodom iz Splita, koji je stanovao kod Moise Pensa, s Lidijom Penso (21 godina), kćerkom istog Moise Pensa. — U istoj godini vjenčao se i Netanelov sin Lazar, 36 godina, s Bjankom Russi (18 godina), kćerkom trgovca Jakova.

1822. oženio se Mojsije David Levi Mandolfo, 25 godina, sin trgovca Jozefa Elije Mandolfa i pok. Roze rođ. Pardo, sa svojom rođakom Sarom Levi Mandolfo, kćerkom Josipa Leona Mandolfa i Alegre rođ. Pardo.

1825. obavila su se dva vjenčanja. Prvo se oženio Isak Sabata Tolentino, udovac, 46 godina, mešetar, sin pok. Daniela, sa Anetom Tolentino (24 godine). — Potom se oženio i učitelj normalne škole Mojsije Levi Mandolfo, 32 godine s Juditom Vitali (32 godine), kćerkom pok. Jakova. Vjenčanje je obavio novi vicerabin Feliče Valenzin, pošto je učitelj i vicerabin Netanel Maestro umro.

1830. bile su među Jevrejima 3 svadbe. Prvi se oženio Sabato Maestro mladi, sin pok. učitelja, star 41 godinu, s Laurom Pardo, kćerkom Abrama (26 godina). — Drugi je ženik bio Mojsije Maestro, najmlađi sin pok. učitelja, star 36 godina, sa Benvenutom Valenzin (22 godine), kćerkom Samuila Valenzina. — Treći bračni par sačinjavali su Salomon Amadio Tolentino, obrtnik, 37 godina, i Speranca Maestro (26 godina), kćerka obrtnika Isaka.

1834. obavio je Feliče Valenzin, posljednji put kao vicerabin, vjenčanje Josipa Gabriela Tolentina, 30 godina, sina mešetara Isaka Sabata, s Juditom (29 godina), kćerkom Rafaela Valencina.

Novi vicerabin Josip Elija Levi Mandolfo vjenčao je 1836. Mojsija Davida Terni, starog 41 godinu, s Juditom Jani (28 godina), kćerkom Sabata.

1837. oženio se Mojsije Vita Valencin, star 41 godinu, sin pok. vicerabina Feliča, s Bjankom Maestro, kćerkom pok. Isaka, učitelja.

1838. vjenčao se najprije Leon Valencin, krojač, 37 godina, mladi sin pok. vicerabina Feliča, s Rahelom Tolentino (28 godina), kćerkom Daniela Tolentina. — Potom se u istoj godini vjenčao Josip Tolentino, 28 godina, po zanimanju također krojač, s Juditom Valencin, sestrom svoga zeta Leona, starom 38 godina.

1840. sklopljena su među dubrovačkim Jevrejima tri braka: prvi između Leona Parda, 30 godina, sina Abramova, trgovca, s Viktorijom Terni, 22 godine, kćerkom Daniela Moise Ternija; — drugi između Abrama Isaka Lucene, 27 godina, sina Davidova, i Ester Tolentino (21 godina), kćeri Jozefa; — i treći između Angela Vita Tolentina, 30 godina, sina Isakova, s Reginom Piaca iz Splita.

1842. oženio se Rafael Vita Jani, krojač, 30 godina, sin zanatlije Sabata i krojačice pok. Rahelom Tolentino, 16 godina, kćerkom Isakovom.

1845. vjenčao je novi vicerabin i učitelj vjeronauke Sabato Maestro doseljnika Aleksandra Frankela, 28 godina, sa Sarinom Terni, 25 godina, kćerkom pok. Daniela Mojsija Ternija.

1849. oženio se Isak Pardo, sin trgovca Abrama, 28 godina, sa Alegrom Tolentino, 18 godina, kćerkom Isaka Tolentina; — iste godine vjenčao se i Salomon Jani, 30 godina, sin Sabata, sa Kjaretom Montiljo, kćerkom splitskog trgovca Isaka.

1852. Abram Izrael Levi Mandolfo, sin pok. vicerabina Josipa Elije, uzeo je za ženu Rebeku Tolentino, staru 21 godinu, kćerku Salomonovu; — u toj godini se vjenčao u Ankoni, kuda je odselio, i Abram Maestro, sin pok. Lazara, a unuk učitelja, s Biankom Russi, kćerkom Davida, starom 21 godinu.

1853. oženio se u Dubrovniku austrijski manufakturnista Bernard Reinisch, star 33 godine, s Juditom Amboneti, starom 18 godina; — potom se Natan Prosper Maestro Sabatov oženio s Julijom Maestro od 18 godina.

1854. vjenčao se u Dubrovniku Josip Morpurgo, star 31 godinu, iz Splita, sin Isaka, sa Anom Tolentino, starom 27 godina, kćerkom Josipa Vita Tolentina.

1856. vjenčao se Angelo Tolentino, sin Jozefa, sa Evom, kćerkom Abrama Tolentina.

1859. oženio se turski podanik Mojsije Hayon, iz Sarajeva, sa Anetom Tolentino, kćerkom Salomona Tolentina, vjeroučitelja.

1862. oženio se Abram Tolentino, 39 godina, sin trgovca Prospera iz Splita, sa Stelom, kćerkom krojača Leona Valencina, starom 19 godina.

1867. vjenčao se u Dubrovniku vojni liječnik dr Eduard Spitzer, star 33 godine, rodом iz Beča, s Juditom Tolentino, kćerkom zanatlije Angela.

1871. vjenčao je vicerabin Salomon Jani tuskog podanika Salomona Levi Merkadića, 26 godina, carinskog činovnika, s Rahelom Jani, zvanom Adelom, 20 godina, kćerkom Salomonovom.

1875. oženio se Vital Biman, 23 godine, rodом iz Trsta, s Juditom Jani, kćerkom Rafaelovom, trgovca u Dubrovniku.

1876. oženio se dubrovački Jevrejin Isak Sabato Tolentino, 32 godine, činovnik u Zadru, sa Albinom Ješurun, 34 godine, kćerkom Jozefa Ješuruna, trgovca u Splitu.

Na kraju je potrebno osvrnuti se i na zdravstveno stanje dubrovačkih Jevreja XIX vijeka. Na žalost, najvažniji podaci koji se mogu uzeti u obzir nalaze se u matici umrlih za vreme 1848—1873. godine, a tu je zabilježeno u svemu 47 smrtnih slučajeva. Ali, i iz takog malog broja mogu se ipak izvući neki zaključci. Iz njih se vidi da Jevreji, tada, nisu bili dugovječni. Prosječna dužina života bila je ispod 40 godina. Najduže su živile: udovica pok. Daniela Tolentina Bruneta i Speranca Lucena koje su umrle u 92. godini života. Od ostalih, do 80 godina došla je jedino Ana Mandolfo.

Kao čest uzrok smrti bilo je, kod starijih, moždano krvavljenje. Od te bolesti umro je u 70. godini mešetar Isak Tolentino (1848). Od iste bolesti je umro, iste godine, i Daniel Tolentino, siromah iz Sarajeva, navršivši 68 godina. Od moždanog krvavljenja je umro i trgovac Lazar Maestro, 1850, pošto je i on navršio 68 godina života. Godine 1861. na isti način je, u 49. godini života, umro Jozef Vita Tolentino. Od moždane kapi su umrle Ordenja Mandolfo (1862), koja je doživila 70 godina, kao i Viktorija, udova Jozefa Tolentina (1874), koja je doživila 77 godina života. Od moždane kapi umro je i Mayer Finzi u Kotoru, 1873, i to kad je navršio 61 godinu života. Neki su, od starijih, umrli i od srčanih bolesti, kao Judita Terni, Alegra Tolentino, Mojsije Vita Maestro i mešetar Josip Gabriel Tolentino. Velike brige i uzrujanja u borbi sa egzistencijom svakako su jedan od uzroka česte smrtnosti od oboljenja krvnih sudova i srca. Zdravstveno stanje dubrovačkih Jevreja u XIX veku zaslužuje posebno istraživanje, jer je u pitanju grupa sa osobitim uslovima i načinom života. Da bi se ovo ispitalo, trebalo bi, međutim, pre svega pregledati mnogobrojne akte zdravstvenih i medicinskih ustanova u Dubrovniku onog vremena.

Summary

Duro ORLIĆ

ABOUT THE LIFE OF THE JEWS IN DUBROVNIK IN THE 19th CENTURY

In the interval between 1815 and 1918, while Dubrovnik was under the Austrian rule, the Jewish colony in this town lived and worked as a free religious group which had been legally emancipated during the previous French administration. The Jews lived gathered round their religious community and they had the right to keep an elementary school of confessional character. Utilizing the records preserved in the Archives of Dubrovnik, and particularly the registers of birth, marriages and death, the author of the present paper investigated and set forth demographic relations, cultural conditions and economic activity of the Jews of Dubrovnik during the first six decades of Austrian dominion. According to his results, the majority of the Jews of Dubrovnik were gradually falling into distress. Only a few merchants who performed more important and lucrative business transactions managed to hold on. Others, however, fell into such a distress that they had to live on social assistance or were obliged to leave Dubrovnik, settling in other towns of Austria or in Turkey. The possibilities of their educational and cultural life were very reduced so that they became unable to keep their school and the cases of some Jew of Dubrovnik studying abroad and attaining a higher level of education were quite exceptional. The number of Jews inhabiting Dubrovnik was on the constant decrease. They suffered from a high death rate among the children and from frequent epidemics. The conditions of their life were for the most part very miserable, for they usually dwelt in old, almost entirely ruined and unhealthy houses, frequently several families in the same flat.

